Caput Stenarum, un toponim traco-getic

D. TUDOR

Tabula Peutingeriana (VIII, 1), important document cartografic realizat în secolul al III-lea e.n., a înregistrat pe valea carpatină a Oltului toponimul *Stenarum*. Dar numele lui complet apare numai la Geograful din Ravenna (IV, 7), (secolul al VII-lea e.n.), sub forma *Caput Stenarum*. În ambele itinerarii ne este indicat ca fiind între *Pons Vetus* (Ciineni, jud. Vîlcea) şi *Cedonia* (Guşteriţa ?, jud. Sibiu).

Toate localizările propuse pînă acum pentru Caput Stenarum s-au oprit la aşezarea romană de la satul *Boiţa* (com. Tălmaciu, jud. Sibiu), situată la un kilometru faţă de gura trecătorii ce se deschide la Turnu Roşu. S-a constatat că distanţele rutiere dintre aşezările moderne de pe valea Oltului corespund perfect cu ale staţiunilor antice indicate pe amintita tabulă. Astfel, de la *Pons Vetus* — Ciineni la *Caput Stenarum* — Boiţa se dau 14 mii paşi romani, adică 20,790 km, iar de aici încolo 12 000 paşi romani, adică 12,748 km, pînă la *Cedonia*-Guşteriţa. Cifrele corespund perfect [1].

Cele şapte campanii de săpături arheologice realizate la Boiţa, între anii 1957—1978, au identificat în locul „La Rude" însemnate ruine romane din secolele II—III e.n., situate pe o terasă a Oltului protejată cu un zid împotriva revărsărilor rîului. N. Lupu, cel mai asiduu cercetător al aşezării romane de la Boiţa, a descoperit acolo un *castellum* (41 × 17 m), terme şi o serie de zidării de caracter militar şi civil. Ştampilele de pe cărămizi cu numele legiunii a XIII-a Gemina ar dovedi că această aşezare romană intrase în hotarele Daciei superioare, mai apoi ale Daciei Apulensis. Ceramica şi monedele (între care un tezaur cu 214 denari de la Commodus la Gordian al III-lea) indică o locuire intensă la Caput Stenarum, în timpul stăpînirii romane. Din păcate, aşezarea antică a fost mult distrusă în evul mediu pentru a se extrage din ruinele ei piatră şi cărămidă, folosite în zidăria fortificaţiilor feudale de la Turnu Roşu. Săpăturile sînt în curs şi vor aduce alte informaţii [2].

Din cîte ştim pînă acum, nici unul dintre istoricii şi filologii noştri de seamă (ca Vasile Pârvan, I. I. Russu ş.a.) nu s-a ocupat de sensul toponimului *Caput Stenarum*. Se constată că numele localităţii se compune din două elemente : *Caput* şi *Stenarum*. Primul este categoric latinesc cu înţelesul de : „cap, capăt, început, vîrf, extremitate" etc. Îl întîlnim în componenţa a numeroase toponime din Imperiul roman [3].

Cel de al doilea — *Stenarum* — este un genitiv plural care implică un nominativ, *Stenae* (la singular *Stena*). În lexicul limbii latine nu întîlnim nici un cuvînt sau toponim identic sau apropiat de acesta. Atare situaţie ne determină să excludem cu totul o încercare de etimologie latină a lui *Ste-*

[1] Pentru aceste calcule şi identificarea toponimelor antice, v. D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, Bucureşti, 1978, p. 48—55.

[2] M. Macrea şi colab., Materiale, 6, 1959, p. 429—437; N. Lupu, Materiale, 7, 1961, p. 411—420; idem, Transilvania, N. S., 2, 1972, p. 57 şi idem, în *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 219—227; Campaniile de săpături din anii 1973—1978 ale lui N. Lupu au fost numai semnalate de Adriana Stoia, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 274; 21, 1977, p. 359; 22, 1978, p. 349 şi 23, 1979, p. 356—357. Cf. încă, TIR, L, 35, Bucureşti, 1969, p. 30; *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, p. 98 şi D. Tudor, *op. cit.*, p. 270—271.

[3] C. Patsch, RE, III, 1897, col. 1 563—1 565. Cităm dintre acestea : *Caput Arietis* (Gall.), *C. Basensis* (Pann.), *C. Bovis* (Moes. sup.), *C. Bubali* (Dacia) *C. Budelli* (Numid.), *C. Cellarum* (Afr.), *C. Cilani* (Mauret.) *C. Gorgonis* (Roma), *C. Thysi*, *C. Vada* (Sard.) etc. Un loc deosebit îl ocupa toponimul getic Καπομαλβα notat de Procop. *(De Aedif.* IV, 4) în Dardania. Se traduce prin „Capul Malului" sau „Capul Muntelui" ; cf. I. I. Russu, *Die Sprache der Thraco-Daker*, Bucureşti, 1969, p. 127.

THRACO-DACICA, tomul II, Bucureşti, 1981, p. 213—215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

narum şi, deci, *să-i căutăm altă origine.* Dacă apelăm la sprijinul lingvisticii comparate indo-europene putem lămuri originea autohtonă şi sensul lui *Stenarum.*

În vocabularul limbii eline găsim substantivul τὸ στενόν — τά στενά cu înţeles de „loc strîmt", „pas stîncos", „defileu" etc. Cu ajutorul acestuia s-au realizat o serie de denumiri *(Stena* sau *Stenae)* în lumea grecească şi în regiunile de influenţă elină, acolo unde se găseau trecători înguste printre munţi sau de navigaţie. Ele sînt numeroase în Macedonia şi Tracia. Pînă acum, itinerariile antice şi textele epigrafice nu ni le semnalează la nord de munţii Balcani [4]. Dar lui *Stenae — Stenarum* nu-i putem atribui o reminiscenţă din limba elină, deoarece coloniştii greci nu s-au aşezat niciodată la Turnu Roşu şi în valea Oltului carpatin, ca să poată impune un asemenea toponim.

În a sa listă de πόλεις 'εν τῇ Δακίᾳ (care conţine situaţia imediat după cucerirea Daciei, cînd provincia nu fusese încă definitiv organizată cu drumuri şi *stationes* oficiale în lungul lor), geograful Ptolemeu înregistrează în Dacia numai două toponime greceşti : Ὕδατα (= „Aquae, „băi termale") şi Ζεῦγμα („Pod de pontoane")[5]. În ambele cazuri, ele au fost toponime efemere, deoarece nu mai apar după aceea în alte izvoare. Pârvan a subliniat faptul că în toate itinerariile de mai tîrziu (Tab. Peut,. Geogr. Rav. etc.), ca şi în textele epigrafice, nu apare nici un toponim grecesc pe teritoriul Daciei nord-dunărene [6]. Deci *Stenae-Stenarum* nu poate fi toponim elin.

În limba slavă veche se cunoaşte cuvîntul *stêna*, cu semnificaţia de „stană", „stîncă" şi „steiu". El s-a moştenit într-o serie de limbi neoslave, ca : bulgara *(stêna)*, ceha *(stena)*, croată *(stina-stanać)* ş.a.[7]. Această situaţie i-a determinat pe filologii mai vechi sau mai noi să atribuie cuvintelor româneşti *stană, stîncă* şi *steiu*, o origine slavă [8].

În cazul toponimului *Stenae-Stenarum* însă, nu poate fi vorba de o reminiscenţă slavă pe teritoriul patriei noastre. După cum se ştie, prezenţa triburilor slave în zona carpato-danubiană se semnalează cu cel puţin trei veacuri mai tîrziu (în secolulele VI—VII), faţă de data redactării Tabulei lui Peutinger (secolul al III-lea e.n.).

Deci toponimul *Stenae-Stenarum* nu poate avea origine latină, nici greacă şi nici slavă. În asemenea situaţie apare firesc ca în veacul al III-lea e.n. să-i atribuim numai o origine autohtonă, adică traco-getică. Dar înrudirea sa cu τὰ στενά din elină şi cu *stêna* din slavă, ambele cu noţiunea de „stană", „stîncă" şi „pas stîncos", ne arată că trebuie să apelăm la metoda comparatistică pentru a descoperi originea lor indo-europeană, moştenită în grupul de limbi traco-getice. Din păcate, limba geto-dacilor ne rămîne încă necunoscută, dar nimeni nu poate tăgădui originea sa indoeuropeană [9]. *Stena* cu aceeaşi semnificaţie ca în elină şi slavă figura desigur şi în lexicul traco-getic.

Aceste similitudini ne arată că în limba română *Caput Stenarum* trebuie tradus prin „Capul Stanelor" sau „Capul pasului stîncos". Aceasta este şi situaţia geografică ce se vede la Turnu Roşu. Acolo apar brusc două şiruri de *stane* puternice, care flancheazâ cursul Oltului şi creează o trecătoare îngustă. Ea se încheie în aval numai la Călimăneşti — Jiblea (jud. Vîlcea). Pe toată lungimea sa, acest pas din Valea Oltului se numea în antichitate *Boutes* [10]. Din punct de vedere strategic el se încheia la nord cu *Caput Stenarum* (castru), iar la sud cu *Arutela* (castru) situată la poalele munţilor Cozia, în faţa mănăstirii cu acelaşi nume.

Pînă la Hadrian, colţii stîncilor de pe cele două maluri ale Oltului pătrundeau adînc în albia rîului. Pe lîngă cursul apei nu exista un drum carosabil, cel puţin pînă la *Praetorium* (Copăceni-Racoviţa, jud. Vîlcea). Traian şi-a trecut armatele sale, în cursul celor două războaie, ocolind masivul Coziei, prin ţara Loviştei şi depresiunea Titeştilor. Este meritul lui Hadrian de a fi săpat în stîncă,

[4] Stählin şi Oberhummer, RE, III, A, col. 2 332—2 333 — unde se amintesc asemenea toponime τὰ Στενά — la apus de Philippi, spre Drama. Un *Stenae* (notat de Tab. Peut. şi Geogr. Rav.) se situa în valea Tempe (strîmtă şi stîncoasă, între Ossa şi Peneios — azi localitatea Lykostomion); cf. K. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpässe*, Praga, 1877, p. 141 ; Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Bucureşti, 1880, p. 43 şi 463 şi C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Viena-Leipzig, 1937, p. 7 şi 147, n. 7.

[5] Ptolemeu, III, 4, 34 şi 37 ; faţă de 39 toponime autohtone şi 3 latineşti ; cf. V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 250—255.

[6] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 270—272.

[7] F. Miklosich *Die slavischen Elemente im Rumunischen* (in Denksch. d. Akad. d. Wiss. — Wien, philos. — hist. Kl. XII), Viena, 1862, p. 46 ; A. Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine, Éléments slaves, magyars, turcs, grecs, modernes et albanais*, Frankfort s. M., 1879, II, p. 360—361 ; H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Bucureşti, 1895, p. 1483 şi Al. Ciorănescu, *Diccionario Etimologico Rumano* (Bibl. Filol. Univ. Lagúva), 1958, p. 788 şi 793 („probl. confundido con esl. stêna").

[8] V. n. 7. Cf. încă : Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 44—45 (catalog al acestor toponime formate din cele trei noţiuni) şi Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1968, p. 338 ; Gr. Tocilescu *op. cit.*, p. 463 le consideră de origine dacică, iar G. Pascu, Revista critică, 1936, p. 123, ca tracice. Al. Ciorănescu, *loc. cit.*, păstrează însă rezerve asupra originii slave pentru cele două cuvinte.

[9] I. I. Russu, *op. cit.*, passim.

[10] Iordanes, *Getica*, XII, 73—74, Cf. şi D. Tudor, *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 77 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

între anii 123—138 e.n., pe malul stîng al Oltului, un drum pe care se putea circula şi cu vehicule (Jiblea-Păuşa-Turnu-gura Lotrului-Copăceni-Cîineni-Turnu Roşu)[11]. Pe acesta l-a înregistrat Tabula Peutingeriana, dîndu-ne numele a patru *stationes* cu depărtările dintre ele (Arutela, Praetorium, Pons Vetus şi Caput Stenarum).

Dacă aceasta este etimologia justă a toponimului *Stenarum*, ea pune în discuţie şi originea cuvîntului românesc *stană*, etichetat ca slav de către unii filologi [12]. Se pare că acest cuvînt s-a moştenit la noi direct din lexicul traco-getic.

Cît despre *stîncă* considerată de asemenea de către cei mai mulţi filologi ca transmisă tot din vechea slavă în limba română [13], trebuie să păstrăm şi mai multe rezerve. Al. Ciorănescu [14] îl găseşte „origen dudosa" şi invocă o serie de dovezi preţioase. La Isidor din Sevilla (XVII, 4, 43) se întîlneşte forma *stincus* (deci în veacul al VI-lea e.n.). Lexicul limbii italiene de azi conţine substantivul *stinca* cu înţelesul de „spinare de munţi", iar în Toscana se cunosc toponime ca *Le Stinche* şi *Val di Stenche* („Stîncile" — „Valea Stîncilor") [15]. Slavii n-au pătruns niciodată pînă în centrul Italiei ca să lase acolo asemenea toponime.

Stinca cu înţelesul de „stîncă" a existat desigur în latina vulgară din care s-a putut transmite şi în limba română. Este de asemenea posibil ca acest substantiv, cu o rostire similară sau foarte apropiată de cea latină, să fi existat şi în limba traco-getică de unde a putut veni direct în limba noastră. Ca şi în cazul cu *stană* a fost şi el supus unor prefaceri fonetice (prin transformarea lui *i* în *î*).

În ceea ce priveşte elementele slave din toponimia românească, după un examen foarte atent al moştenirii noastre lingvistice din lumea traco-dacică, Vasile Pârvan ajungea la următoarele concluzii :

„La aşezarea lor în Dacia, slavii au găsit aici o toponimie în mare majoritate thracică şi numai pe ici pe colo romanică. Acest lucru trebuie bine fixat, dacă nu vrem să atribuim slavilor nume de localităţi neromanice care n-au nimic de a face cu slavii, ci sînt pur şi simplu toponimicele getice ... existente pînă la sfîrşitul Daciei romane, pentru că ele fuseseră întocmai primite de noii colonişti ai acestor ţinuturi şi pronunţate la ţară în chip getic, încă mult timp după 270, cînd procesul de romanizare nu încetează, ci abia a început serios şi va dura pînă în secolele VII—VIII, neîntrerupt" [16].

Caput Stenarum, un toponyme thraco-gète

RÉSUMÉ

La Tabula Peutingeriana fait mention du toponyme *Caput Stenarum*, de nos jours localisé en toute certitude à Boiţa—Turnu Roşu (dép. de Sibiu), à l'extrémité septentrionale du défilé de l'Olt. Des fouilles archéologiques effectuées dernièrement ont localisé là deux camps romains, ainsi que divers édifices civils. Jusqu'à présent, personne n'a accordé quelque intérêt à l'acception qu'il convient à ce toponyme, composé d'un mot latin, *caput*, qui veut dire « tête, partie supérieure, sommet, extrémité », etc., et d'un génitif pluriel, *Stenarum* (nominatif : *stenae*), d'un terme étranger au lexique latin. Ce mot se prête cependant à une explication fournie par la linguistique indo-européenne. En effet, on trouve dans le vocabulaire grec la forme τὸ στηνόν — τὰ στενά, dont le sens est de *passage*, *étroit*, *défilé* et qui a donné toute une série de toponymes au sud des Balkans. Mais jamais les Grecs ne se sont fixés dans la vallée de l'Olt, ce qui expliquerait ce toponyme. Le vieux-slave connaît le mot *stana* avec le sens de *roc*, *rocher*, mais le toponyme en question, *Stenae-Stenarum*, tel que nous le reproduit la Tabula Peutingeriana, était connu au moins trois siècles avant l'arrivée des Slaves dans cette région et ne saurait se rattacher à eux d'aucune manière.

Telles étant les choses, il nous semble normal (grâce à la linguistique indo-européenne), d'attribuer à *Stenae-Stenarum* une origine thraco-gète. Dans ce dernier cas, le sens du toponyme respectif serait de « Défilé des rochers ». Ce nom s'applique parfaitement au relief de Boiţa—Turnu-Roşu, où des rochers géants laissent à la vallée de l'Olt un espace étroit.

Par conséquent, l'auteur — contrairement à la thèse des philologues — pense que le mot roumain *stană* (roc, rocher) est d'origine thraco-gétè et non slave.

[11] D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, p. 51—55.
[12] V. n. 7 şi 8 de mai sus.
[13] *Ibidem*.
[14] Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 793.
[15] *Ibidem*, cu o bogată bibliografie.
[16] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 287—288.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro